

چاپارخانه‌های ایران در عصر امیر کبیر

به انضمام بهای پست و چاپار برای مسیره‌های

مختلف ایران

سیدعلی آل‌داود

متن مختصری که در ذیل می‌آید، مندرجات رساله‌ای است که در اواسط دوران صدارت میرزا تقی‌خان امیرکبیر در صفرالمظفر سال ۱۲۶۷ق فراهم آمده است و از محتوای آن برمی‌آید که امیرکبیر قصد داشته برای همه تأسیسات و مراکز اداری و دیوانی آن روزگار، قوانین و مقرراتی تنظیم کند و پس از تکمیل به موقع اجرا بگذارد تا به تدریج اطاعت از قانون برای همگان به صورت عادت درآید و عمومیت یابد. از محتوا و مندرجات این رساله که به شیوه آئین‌نامه و دستورالعمل رسمی تدوین شده، برمی‌آید که نویسندگان بر جزئیات موضوع اشراف کافی داشته و در تنظیم و نگارش آن خبرگی به خرج داده و از ذکر نکات ضروری فروگذاری نکرده‌اند.

موضوع این دستورالعمل، تعیین و تشخیص ضوابط چاپارخانه، چاپارها و تشکیلات پستی آن روزگار است و حدود وظایف و اختیارات هر یک از آنها و میزان دستمزدی که باید دریافت دارند. افزون بر آن، مقدار هزینه‌های اجناس و نامه‌هایی که چاپارها برای اشخاص می‌برند و نیز مسافران و عابران طرق بین راه‌های کشور و طرق محاسبه آن در این قانون مشخص شده است. در مجموع مهم‌ترین فوایدی را که از قانون فصلی

چاپارخانه‌ها برمی‌آید می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. فواصل بین راه‌های کشور با فرسخ که معیار اندازه‌گیری

رسمی مسافت در آن وقت بود تعیین شده است.

۲. وصف توقفگاهها و منازل بین راه و اینکه در هر مسیر

چند منزل وجود دارد.

۳. نرخ عبور مسافر همراه چاپار که تنهاست یا محموله‌های

بار همراه دارد.

۴. معرفی منازل بین راه همراه با ذکر نام دقیق آنها.

طبعاً بسیاری از این مسیرها امروزه تغییر یافته و

چنانچه راه جدید در همان مسیر عبور قدیم ساخته شده،

به سبب سرعت، عمل توقف وسایل نقلیه عمومی، به کلی

با آن عهد تغییر کرده است. همه این مطالب از حیث

اطلاع و وقوف بر جغرافیای راهها در عصر قاجار بسیار

مفید و ارزنده است.

این دستورالعمل را نهادی دولتی و مسئول و احتمالاً

دفتر و تشکیلات صدراعظم تدوین کرده و رسمیت داده و

مقررات رسمی عبور و مرور مسافر و چاپار را برای عموم

مردم اعلام داشته است تا همگان از آن اطلاع یابند و

پیروی کنند. طبق آن همه افراد کشور به طور یکسان از

این خدمات بهره می‌یابند، به ویژه آنکه در مقدمه تصریح

می‌شود که بین اتباع ایران و کارکنان سفارتخانه‌های

خارجی و اعضای دیوان و ادارات تفاوتی نیست و همه

باید نرخهای تعیین شده را بپردازند.

این رساله یازده صفحه دارد و در زمره آلبومهای

اسنادی است که از کاخ گلستان به سازمان اسناد ملی

ایران انتقال یافته و اکنون تحت شماره آلبوم ۲۴۲ در آنجا

نگهداری می‌شود. این آلبوم به خط شکسته نستعلیق زیبا

کتابت شده و معلوم است که نسخه اصلی است و در

شمار اسناد دولتی دستگاه صدراعظم مضبوط بوده است.

فواصل راهها و حق‌الزحمه مأمورین چاپارخانه همه‌جا به

خط سیاق نوشته شده و نگارنده آنها را به لطف دوست

دانشمند، عمادالدین شیخ‌الحکمایی، قرائت کرده است.

کتابچه تشخیص منازل و فرسخ ممالک محروسه

که چاپارخانه بسته می‌شود

چون انتظام امر چاپارخانه‌های ممالک محروسه پادشاهی

از لوازم مهم ملکیه بود، لهذا در غره شهر صفرالمظفر سنه

۱۲۶۷ مطابق ایت‌ئیل، کتابچه دستورالعملی برای چاپار

[تشخیص منازل و فرسخ ممالک محروسه]
 ۱۲۷ منزل مقررأً ۸۳۵ فرسخ، [هر فرسخ] ۵۰۰ [دینار]،
 [جمعاً] ۴۴ تومان و هفت هزار و پانصد دینار.

آذربایجان

۲۶ منزل مقررأً، ۱۷۱ فرسخ. ۵۰۰ [دینار - بهای هر
 فرسخ]. جمعاً ۸ تومان و پنج هزار و پانصد دینار.

از دارالخلافة الی دارالسلطنة تبریز

۱۵ منزل مقررأً، ۹۴ فرسخ. [هر فرسخ ۵۰۰ دینار]، ۴
 تومان و هفت هزار دینار.

از دارالخلافة الی قزوین

۴ منزل مقررأً، ۲۴ فرسخ. [فرسخی ۵۰۰ دینار]

از طهران الی سلیمانیه: ۷ فرسخ

از سلیمانیه الی سنقرآباد: ۴ فرسخ

از سنقرآباد الی صفر خواجه: ۶ فرسخ

از صفرخواجه الی قزوین: ۷ فرسخ

[جمعاً] یک تومان و هزار دینار.

از دارالسلطنة قزوین الی زنجان

۴ منزل مقررأً، ۲۶ فرسخ [فرسخی] پانصد دینار.

از قزوین الی سیادهن: ۵ فرسخ

از سیادهن الی خرم دره: ۷ فرسخ

از خرم دره الی سلطانیه: ۸ فرسخ

از سلطانیه الی زنجان: ۶ فرسخ، جمعاً یک تومان و سه
 هزار دینار.

از زنجان الی دارالسلطنة تبریز

۷ منزل مقررأً، ۲۴ فرسخ [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار

از زنجان الی باغ: ۶ فرسخ.

از باغ الی اقلند: ۷ فرسخ.

از اقلند الی میانج: ۶ فرسخ

از میانج الی ترکمان: ۶ فرسخ

از ترکمان الی تکمه داش: ۸ فرسخ

از تکمه داش الی سعدآباد: ۷ فرسخ

از سعدآباد الی تبریز: ۴ فرسخ، جمعاً ۲ تومان و دو هزار
 دینار.

از دارالسلطنة تبریز الی سرحد دولتین

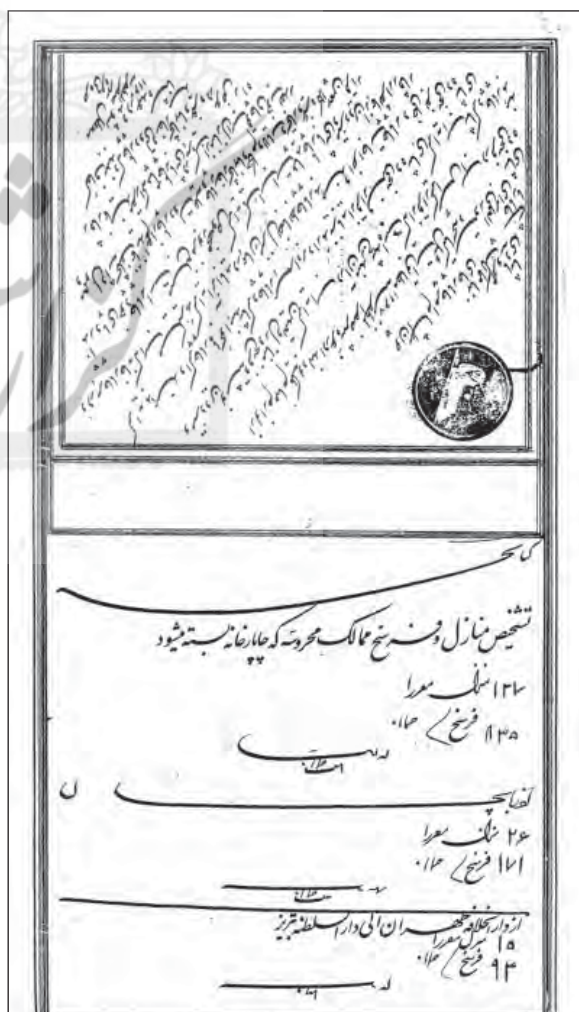
۱۱ منزل مقررأً، ۷۷ فرسخ، [فرسخی] ۵۰۰ دینار. [جمعاً]

۳ تومان و هشت هزار و پانصد دینار.

از تبریز الی کنار ارس: ۴ منزل مقررأً، ۲۳ فرسخ.

باشی و مترددین نوشته و فرسخ و منازل و تعیین کرایه
 اسب در آن مندرج شده است که از قرار یک رأس اسب
 در فرسخی ده شاهی کرایه بدهند و اگر چاپارها بخواهند
 شاگرد چاپار همراه بردارند نیز باید از قرار فرسخی ده
 شاهی کرایه اسب شاگرد چاپار بدهند، و در هر چاپارخانه
 که اسب می گیرند کرایه آن را باید در همان منزل به
 ضابط چاپار بدهند. و اخراجات چاپار دخیلی به فرسخی ده
 شاهی ندارد، پای خود چاپار است، مبلغ مزبور مخصوص
 کرایه یک اسب است، می باید چاپارباشی و مترددین از
 همان قرار رفتار و معمول داشته، تخلف نمایند. اعم از
 چاپار دولت علیه و چاپار سفارتخانهها و حکام ولایات و
 تجار و غیره کلاً به همین قرار رفتار نمایند.

مقرر آنکه چاپارباشی در هر یک از منازل اسب قوچاق
 خوب به قدر کفاف ببندد که چاپار دولتی و سفارتخانهها
 و غیره در عرض راه معطل نشوند و در عهده شناسد.
 حرره فی غرة شهر صفرالمظفر سنه ۱۲۶۷ ق.

از تبریز الی صوفیان: ۶ فرسخ.
از صوفیان الی مرنند: ۵ فرسخ.
از مرنند الی کرکر: ۸ فرسخ.
از کرکر الی ارس: ۴ فرسخ.
[جمعاً] یک تومان و هزار و پانصد دینار.

از تبریز الی ویادین

۷ منزل مقررأ، ۵۴ فرسخ [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.
از تبریز الی شبستر: ۸ فرسخ.
از شبستر الی طسوج: ۷ فرسخ.
از طسوج الی خوی: ۱۰ فرسخ.
از خوی الی ظهیرآباد: ۶ فرسخ.
از ظهیرآباد الی قرینی: ۷ فرسخ.
از قرینی الی اواجق: ۸ فرسخ.

از اواجق الی ویادین

۸ فرسخ. [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.
[جمعاً] دو تومان و هفت هزار دینار.

خراسان

۲۲ منزل مقررأ، ۱۴۷ فرسخ. [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.

[جمعاً] هفت تومان و سه هزار و پانصد دینار.
از دارالخلافه الی بلدة سمنان: ۶ منزل مقررأ، ۳۹ فرسخ.

[هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.

از طهران الی کبود گنبد: ۷ فرسخ.

از کبود گنبد الی ایوان کیف: ۶ فرسخ.

از ایوان کیف الی قشلاق: ۶ فرسخ.

از قشلاق الی ده نمک: ۷ فرسخ.

از ده نمک الی لاسجرد: ۸ فرسخ.

از لاسجرد الی سمنان: ۵ فرسخ.

[جمعاً] یک تومان و نه هزار و پانصد دینار.

از بلدة سمنان الی بسطام: ۷ منزل مقررأ، ۴۵ فرسخ، [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.

از سمنان الی آهوان: ۶ فرسخ.

از آهوان الی قوشه: ۶ فرسخ.

از قوشه الی دامغان: ۶ فرسخ.

از دامغان الی ده ملا: ۶ فرسخ.

از ده ملا الی بدشت: ۵ فرسخ.

از بدشت الی میامی: ۱۰ فرسخ.

از میامی الی میاندشت: ۶ فرسخ.

[جمعاً] دو تومان و دوهزار و پانصد دینار.

از بسطام الی ارض اقدس: ۹ منزل مقررأ، ۶۳ فرسخ. [هر فرسخ] پانصد دینار.

از میاندشت الی عباسآباد: ۷ فرسخ.

از عباسآباد الی مزینان: ۷ فرسخ.

از مزینان الی مهر: ۶ فرسخ.

از مهر الی سبزوار: ۷ فرسخ.

از سبزوار الی زعفرانی: ۷ فرسخ.

از زعفرانی الی نیشابور: ۱۰ فرسخ.

از نیشابور الی قدمگاه: ۶ فرسخ.

از قدمگاه الی شریفآباد: ۷ فرسخ.

از شریفآباد الی مشهد: ۶ فرسخ.

[جمعاً] سه تومان و هزار و پانصد دینار.

دارالمرز: ۲۰ منزل مقررأ، ۱۲۵ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

[جمعاً] ۶ تومان و دوهزار و پانصد دینار.

گیلان

۹ منزل مقررأ، ۵۴ فرسخ، [هر فرسخ] پانصد دینار.

[جمعاً] دو تومان و هفت هزار دینار.

از دارالخلافه الی قزوین: ۴ منزل مقررأ، ۲۴ فرسخ.

از دارالخلافه الی کرج: ۷ فرسخ.

از کرج الی سنقرآباد: ۴ فرسخ.

از سنقرآباد الی صفر خواجه: ۶ فرسخ.

از صفر خواجه الی قزوین: ۷ فرسخ.

از قزوین الی گیلان: ۵ منزل مقررأ، ۳۰ فرسخ، [هر فرسخ] پانصد دینار.

از قزوین الی خورزن: ۶ فرسخ.

از خورزن الی منجیل: ۶ فرسخ.

از منجیل الی رستمآباد: ۶ فرسخ.

از رستمآباد الی امامزاده هاشم: ۶ فرسخ.

از امامزاده هاشم الی رشت: ۶ فرسخ.

[جمعاً] یک تومان و پنج هزار دینار.

مازندران و استرآباد

۱۱ منزل مقررأ، ۷۱ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

[جمعاً] سه تومان و پنج هزار و پانصد دینار.

از دارالخلافه الی ساری: ۷ منزل مقرر، ۴۶ فرسخ [هر فرسخ] ۵۰۰ دینار.

از دارالخلافه الی استلک: ۶ فرسخ.

از استلک الی سرابندان: ۸ فرسخ.

از سرابندان الی فیروزکوه: ۸ فرسخ.

از فیروزکوه الی سرحد رباط: ۶ فرسخ.

از سرحد رباط الی زیرآب: ۶ فرسخ.

از زیرآب الی شیرگاه: ۶ فرسخ.

از شیرگاه الی ساری: ۶ فرسخ. [ندارد]^۱

[جمعاً] دو تومان و سه هزار دینار.

از ساری الی استرآباد: ۴ منزل مقرر، ۲۵ فرسخ. [هر فرسخ] پانصد دینار.

از ساری الی اشرف: ۶ فرسخ.

از اشرف الی کرد محله: ۷ فرسخ.

از کردمحله الی چوپان کندی: ۶ فرسخ.

از چوپان کندی الی استرآباد: ۶ فرسخ.

[جمعاً] یک تومان و دوهزار و پانصد دینار.

عراق

۳ منزل مقرر، ۲۵۳ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

[جمعاً] دوازده تومان و شش هزار و پانصد دینار.

کرمان

۲۴ منزل مقرر، ۱۷۷ فرسخ، [هر فرسخ] پانصد دینار.

[جمعاً] هشت تومان و هشت هزار و پانصد دینار.

از دارالخلافه الی قم: ۴ منزل مقرر، ۲۲ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از طهران الی کنار گرد: ۶ فرسخ.

از کنار گرد الی حوض: ۶ فرسخ.

از حوض الی پل: ۶ فرسخ.

از پل الی قم: ۴ فرسخ.

از قم الی کاشان: ۳ منزل مقرر، ۱۶ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از قم الی پاسنگان: ۴ فرسخ.

از پاسنگان الی سن سن: ۶ فرسخ.

از سن سن الی کاشان: ۶ فرسخ.

[جمعاً] یک تومان و هزار دینار.

از کاشان الی دارالعباد یزد: ۱۰ منزل مقرر، ۷۲ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از کاشان الی ابوزیدآباد: ۶ فرسخ.

از ابوزیدآباد الی خالدآباد: ۶ فرسخ.

از خالدآباد الی مغار: ۵ فرسخ.

از مغار الی اردستان: ۵ فرسخ.

از اردستان الی جوکند: ۴ فرسخ.

از جوکند الی نیستانه: ۷ فرسخ.

از نیستانه الی نائین: ۷ فرسخ.

از نائین الی عقدا: ۱۴ فرسخ.

از عقدا الی میبد: ۱۰ فرسخ.

از میبد الی یزد: ۱۱ فرسخ.

[جمعاً] سه تومان و شش هزار و پانصد دینار.

از دارالعباده یزد الی دارالامان کرمان: ۷ منزل مقرر، ۶۷ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از یزد الی سریزد: ۸ فرسخ.

از سریزد الی کرمانشاهان: ۹ فرسخ.

از کرمانشاهان الی انار: ۱۱ فرسخ.

از انار الی کوشکک: ۹ فرسخ.

از کوشکک الی قلعه آقا: ۸ فرسخ.

از قلعه آقا الی کبوترخان: ۸ فرسخ.

از کبوترخان الی کرمان: ۱۴ فرسخ.

[جمعاً] سه تومان و سه هزار و پانصد دینار.

کرمانشاهان

۱۲ منزل مقرر، ۷۶ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از دارالخلافه الی همدان: ۷ منزل مقرر، ۴۶ فرسخ [هر فرسخ] پانصد دینار.

از طهران الی رباط کریم: ۷ فرسخ.

از رباط کریم الی خان آباد: ۸ فرسخ.

از خان آباد الی کوشکک: ۷ فرسخ.

از کوشکک الی ناوران: ۷ فرسخ.

از ناوران الی رزه: ۸ فرسخ.

۱. برای قسمت اخیر نرخ معین نشده است و در حاشیه هم کلمه

«ندارد» ذکر شده، احتمالاً علت آن صعوبت مسیر است و اختیار

تعیین قیمت بر عهده طرفین گذاشته شده است.

و نقص به صاحبان کاغذ برساند.

آذربایجان

ماهی دو روز باید برود و بیاید، حرکت چاپار: ۱۵ [هر ماه]، ورود به دارالخلافه: چهاردهم [و] بیست و نه [هر ماه]

کرمانشاهان

ماهی دو روز، حرکت: غره پانزدهم [هر ماه]، ورود: چهاردهم [و] بیست و نهم.

گیلان

ماهی دو روز، حرکت: غره پانزدهم [هر ماه]، ورود: چهاردهم [و] بیست و نهم.

کرمان

ماهی یک روز، حرکت: پنجم، ورود بیست و پنجم [هر ماه].

مازندران و استرآباد

ماهی دو روز، حرکت: غره پانزدهم [هر ماه]، ورود: چهاردهم [و] بیست و نهم.

اسامی ضابطان چاپارخانه مبارکه

آذربایجان

به عهده ابراهیم خان نایب [است]. ۱۸ منزل، دو منزل است. ۹ نفر: یوسف بیک، اسماعیل بیک، کریم بیک، علی عسکر بیک، صمد بیک، رضا بیک، لطفعلی بیک، علی اکبر بیک، رضاقلی بیک.

دارالخلافه طهران و منازل متعلقه

به عهده محمدبیک نایب، ۲ منزل مقررأ، ۴ نفر: تقی بیک، محمدحسن بیک، نورالله بیک، رجبعلی بیک.

از دارالخلافه الی قم

به عهده الهیار بیک است، ۴ منزل مقررأ، ۲ نفر: بهرام بیک، قدیر بیک.

دارالعلم شیراز

به عهده خدامراد بیک نایب، ۴ منزل مقررأ، ۴ نفر: محمدحسن بیک، غلامحسین بیک، صفرعلی بیک، نوروزعلی بیک.

شاهرود و بسطام

به عهده محمدتقی بیک نایب، ۴ منزل مقررأ، ۲ نفر: ابراهیم بیک، علی اکبر بیک.

خمسه

به عهده بالا بیک نایب، ۴ منزل مقررأ، ۲ نفر: تقی بیک و باقر بیک.

از همدان الی کرمانشاهان

به عهده محمدحسن بیک، ۵ منزل مقررأ، ۲ نفر: عبادالله بیک، محمدحسین بیک.

دارالسلطنه اصفهان

به عهده حیدربیک نایب، دو منزل مقررأ، ۴ نفر: سلطان مراد بیک، مولی بیک، علی خان بیک، حبیب الله بیک.

سمنان و دامغان

به عهده محمدرحیم بیک نایب، ۷ منزل مقررأ، ضابط ۳ نفر: عین الله بیک، اسماعیل بیک، علی محمد بیک.

دارالمرز مازندران و استرآباد

به عهده مهدی قلی بیک است، ۵ نفر: علی بیک، یارمحمد بیک، خداداد بیکشه، زینل بیک، حسینعلی بیک. ■

خراسان

ماهی دو روز، حرکت: غره پانزدهم [هر ماه]، ورود: چهاردهم [و] بیست و نهم.

فارس

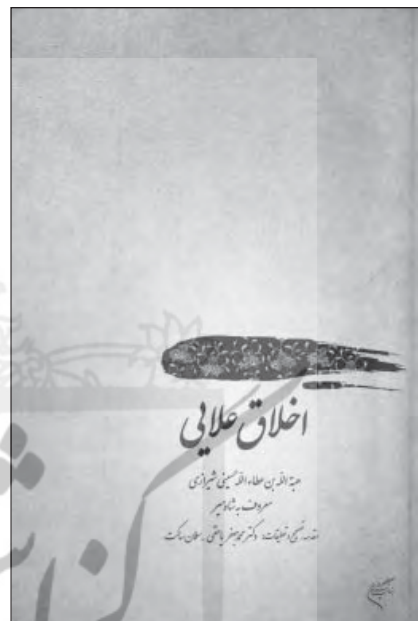
ماهی دو روز، حرکت: غره پانزدهم [هر ماه]، ورود: چهاردهم [و] بیست و نهم.

نویافته‌ها در باره کتاب اخلاق علایی

سلمان ساکت

اخلاق علایی کتابی است در حکمت و اخلاق عملی که به قلم هبة‌الله بن عطاء‌الله بن لطف‌الله بن سلام‌الله بن روح‌الله حسینی شیرازی معروف به «شاه میر» از علما و دانشمندان سده نهم هجری، به رشته تحریر درآمده و چندی است به تصحیح استادام جناب آقای دکتر محمدجعفر یاحقی و این‌جانب از سوی فرهنگستان هنر چاپ و منتشر شده است.

این کتاب که در یک مقدمه و چهارباب تنظیم شده، عمدتاً بر اساس بخشهایی از کتاب اخلاق ناصری و با افزودن آیات و اخبار و احادیث از یک سو و امثال و حکم و اشعار عربی و فارسی از سوی دیگر فراهم آمده است. مؤلف در مقدمه کتاب، ضمن اشاره به تنظیم و توصیف اصول علم اخلاق و سیاست توسط علما و فضایی هر عصر، در نقد ایشان می‌نویسد: «بعضی از ایشان مطلقاً بنا بر آراء حکما و اهل نظر نهاده، از مؤیدات سمعی خالی گذاشته‌اند و بعضی اختصار بر ظواهر شرعیه کرده، از دلایل عقلی و حکم نظری اعراض نموده‌اند.» بنابراین بر آن شده است تا «منزلی بین‌المنزلیین اختیار کند و حکم حکما را معتضد به کتاب و سنت گرداند» (ص ۳۶). او در ادامه می‌نویسد

که به منظور «تقریباً للافهام و تعمیماً للنفع علی‌الخاص و العام در سهولت و ترک غموضت و زواید فضلی که در این باب ضروری نبود کوشیده، عبارت فارسی با وجود آنکه شیوه مألوف و طریق معهود» او نبوده اختیار کرده است (ص ۳۸).

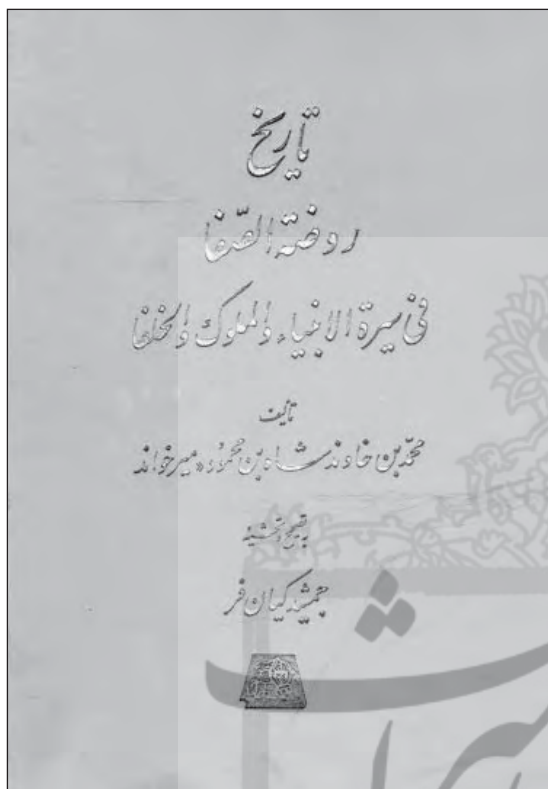
در اینجا قصد معرفی این کتاب را ندارم، بلکه آنچه مرا به نوشتن این یادداشت برانگیخته، اصلاح و تکمیل مطالبی است که بیش از دو سال پیش با همکاری جناب آقای دکتر یاحقی فراهم کرده بودیم و به عنوان مقدمه و تعلیقات، پس از تصحیح متن، بدان افزودیم. در این مدت هرچا چیزی دیده یا خوانده‌ام که به کار این متن می‌آید، آن را نوشته‌ام و امیدوارم فرصتی دست دهد تا در چاپهای بعدی کتاب بدان بیفزاییم. با این همه دو نکته زیر از بقیه مهم‌تر است و چون ممکن است تا چند سال دیگر فرصت تجدید چاپ فراهم نشود، بایسته دیدم که آن را در اختیار پژوهشگران و علاقه‌مندان قرار دهم:

۱. در مقدمه کتاب به نقل از فهرستهای مختلف نوشته‌ایم که گویا سه نسخه از کتاب موجود است:
 - الف. نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
 - ب. نسخه کتابخانه مؤسسه کاما.
 - ج. نسخه کتابخانه امیرالمؤمنین نجف.

این‌جانب از همان روزی که تصحیح این اثر را زیر نظر جناب آقای دکتر یاحقی آغاز کردم، کوشیدم تا افزون بر نسخه آستان قدس که در دست داشتیم، دو نسخه دیگر را نیز به دست آورم که تا زمان اتمام کار و تحویل آن به فرهنگستان هنر این مهم ممکن نشد. اما حدود یک سال پس از آن، دوستی تصویری از رساله‌ای به همان شماره که در فهرستها آمده است، از نجف برایم تهیه و ارسال کرد. پس از مطالعه و بررسی تصویر رساله متوجه شدم که آن، اثر دیگری است بدون نام و در باره آداب سلطنت که شماره و سال کتابت و نام کاتب با آنچه در فهرستها آمده، کاملاً تطبیق دارد و گویا خطایی که ما در مقدمه خاطر نشان

۱. نگارنده رساله «آداب سلطنت» را بر اساس نسخه‌های مختلف، از جمله نسخه نجف، تصحیح کرده و به زودی در یکی از نشریات به چاپ خواهد رساند.

از حضرت ما برند انصاف به شام
وز هیبت ما برند زنار به روم
و سلطان محمد مراسم تعریف و تحسین به ظهور
رسانیده، آن روز بر ساز این ترانه شراب ناب آشامید»
(دستورالوزراء، تصحیح سعید نفیسی، صص ۲۳۷-۲۳۸؛
نیز روضةالصفه چاپ اساطیر، ۱۷/ ۳۶۰۹-۳۶۱۰).

شایان توجه است که با توجه به سال تألیف دستورالوزراء (روایت نخست در سال ۹۰۶ ق) و مرگ خواندمیر در سال ۹۴۲ ق امکان بهره بردن شاه میر از این کتاب به کلی منتفی است. همچنین با توجه به مرگ میرخواند - مؤلف روضةالصفه و جدّ مادری خواندمیر - در سال ۹۰۳ ق احتمال استفاده شاه میر از این کتاب نیز بعید به نظر می‌رسد. بنابراین باید منبعی کهن‌تر در دسترس شاه میر بوده باشد. افزون بر اینکه می‌توان حدس زد که این رباعی به سبب استواری و پختگی به صورت مثل رواج یافته و شاه میر آن را در کتاب خود وارد کرده است. ■

کرده‌ایم، یعنی نامگذاری اشتباه کتاب آداب سلطنت، بر مبنای یادداشتی بر ظهر برگ اول نسخه، سبب شده است تا فهرست‌نگاران این دو کتاب/ رساله را با یکدیگر درآمیزند.^۱ بنابراین از یک سو باید فهرستها، از جمله فهرستواره کتابهای فارسی استاد احمد منزوی اصلاح شود و از سوی دیگر تا به دست نیامدن اطلاعی دیگر، نسخ موجود و شناخته شده از این کتاب را تنها در دست‌نگاشت آستان قدس و مؤسسه کاما در نظر گرفت.

۲. در صفحه ۳۷ کتاب، مؤلف ضمن توصیف ممدوح خود، هیبت و سیاست وی را در برابر مشرکان و متمردان ستوده و از لطف و عنایتش در باب مؤمنان و مقلان یاد کرده است و رباعی زیر را در این باره نوشته است:

در رزم چو آهنیم و در بزم چو موم

بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم

از همت ما برند انصاف به شام

وز هیبت ما برند زنار به روم

وقتی تعلیقات کتاب را می‌نوشتیم با مراجعه به کتب مختلف، اثری از این رباعی و گوینده آن به دست نیاوردیم، لذا در باره آن نوشتیم: «گوینده رباعی شناخته نشده» (ص ۱۲۳). بعدها در کتاب دستورالوزراء، اثر خواندمیر رد پای این رباعی را یافتیم. خواندمیر ذیل شرح احوال عمیدالدین ابونصر اسعد، از وزرای سلاطین سلغری، به نقل از روضةالصفامی نویسد: «نوبتی اتابک سعد اسعد را به رسم رسالت نزد سلطان محمد خوارزمشاه فرستاد و سلطان بر لطف طبع آن وزیر صافی ضمیر وقوف یافته، او را منظور نظر عاطفت گردانید و چند کَرّت در مجالس بزم اسعد را احضار فرمود. در آن اثناء روزی سلطان در اثنای سرخوشی این بیت بر وزن رباعی گفت که، بیت:

در رزم چو آهنیم و در بزم چو موم

بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم

و اسعد را فرمود که: بیت دیگری بگوی. اسعد در بدیهه گفت که، بیت:

